

Dramaty Szekspira inspirowały twórców filmu od początku istnienia kinematografii. Jedną z pierwszych ekranizacji dramatu o Makbecie powstała już w roku 1911. Do historii X Muzy weszły przede wszystkim: *Macbeth* Orsona Wellesa z 1948 r., *Tragedia Makbeta* Romana Polańskiego z 1971 r. oraz japońska adaptacja dzieła Szekspira *Tron we krwi* w reżyserii Akiry Kurosawy z roku 1957. Esej Joanny Rożen pokazuje, jak dramat Szekspira odczytał artysta reprezentujący odmienną od europejskiej kulturę i inny świat wartości. Kurosawa umieścił akcję dramatu w średniowiecznej Japonii. Odwołał się do konwencji teatralnej, w której o emocjach mówi się za pomocą tańca i gestu. Jego obraz zaskakuje nas egzotyką – imiona bohaterów, kostiumy, scenerie, a przede wszystkim aktorskie środki wyrazu zdecydowanie odbiegają od naszych wyobrażeń na temat dramatów Szekspira. Jeden element jest wspólny konwencji europejskiej i japońskiej – w centrum zainteresowania obu utworów jest człowiek.

Tron we krwi. Japońska wersja Makbeta

Na granicy kultur

Różnice kulturowe i światopoglądowe pomiędzy Zachodem a Dalekim Wschodem były i nadal są ogromne. Japońska publiczność często zarzucała Kurosawie, że jego filmy są zbyt europejskie, a przez to niezrozumiałe. Z kolei widzowie z naszej części świata często mają problemy z odszyfrowaniem znaczeń zawartych w filmach japońskiego twórcy. Przykładem dzieła, które próbuje łączyć jeden z najważniejszych zabytków literatury europejskiej oraz środki wyrazu i symbolikę japońskiego średniowiecza, jest właśnie *Tron we krwi*. Historia Lorda Makbeta, szkockiego szlachcica, który zdradą i mordem zdobywa koronę i panowanie w kraju, zainspirowała japońskiego reżysera do stworzenia dzieła głęboko osadzonego w tradycji Dalekiego Wschodu. Zauważymy tu inspirację japońskim teatrem, filozofią buddyzmu, ale też nawiązania do teorii twórców psychoanalizy, Zygmunta Freuda i Carla Gustawa Junga.

Akira Kurosawa (1910–1998) – jeden z najwybitniejszych reżyserów japońskich. Tworzył filmy głęboko zakorzenione w tradycji Dalekiego Wschodu, ale oglądane i podziwiane także w Europie i Ameryce. Z powodzeniem przynosił zachodnią literaturę i filozofię na grunt japoński. Dokonał adaptacji sztuk Szekspira: *Tron we krwi* (na podstawie *Makbeta*) oraz *Ran* (inspirowany *Królem Learem*). Sfilmował także *Idiotę* (na podstawie powieści Fiodora Dostojewskiego). Światową sławę zdobył dzięki filmowi *Rashomon*, za który otrzymał główną nagrodę na festiwalu w Wenecji w 1950 r. Do jego największych dzieł należy m.in. *Siedmiu Samurajów* i *Straż przyboczna*.

Treść filmu *Tron we krwi*

Władzę w średniowiecznej Japonii sprawuje książę mieszkający w zamku Pajęcze Gniazdo. Akcja filmu rozpoczyna się w momencie, gdy władca przyjmuje posła z dobrą nowiną: bunt w Pałacu Północnym został stłumiony przez dzielnych wojowników – Taketori Waszizu i Josziteru Mikiego.

Chwilę później widzimy tych dwóch samurajów błędzących w otaczającym i chroniącym zamek Lesie Pajęczych Rąk. Gubiąc się w labiryncie drzew i ścieżek, napotykają mroczną zjawę, która w leśnej chacie przedzie nić ludzkiego żywota. Widmo przepowiada wojownikom, że jeszcze dziś Waszizu zostanie panem Północnego Pałacu, a następnie panem Zamku Pajęcze Gniazdo. Przed drugim samurajem zjawia roztacza przyszłość „mniej ważną, a zarazem ważniejszą”: zostanie panem Fortu Pierwszego, a jego syn będzie nosił miano pana Zamku Pajęcze Gniazdo. Wojownicy nie wierzą zjawie, ale gdy wreszcie dotrą do zamku swego pana, przepowiednia zacznie się spełniać. Za chwalebne czyny książę mianuje Waszizu władcą Północnego Pałacu, Miki zostaje zaś panem Fortu Pierwszego.

Waszizu zdradza swojej żony Asadzi przepowiednie z Lasu Pajęczych Rąk. Asadzi wnikliwie analizuje sytuację. Gdy książę dowie się o przepowiedni, zaczyna się obawiać Waszizu i będzie chciał go zgładzić. Asadzi dochodzi do wniosku, że przed Waszizu stoją dwa rozwiązania: albo czekać na śmierć z rąk księcia, albo samemu dokonać zdradzieckiego mordu.

Do nowej siedziby Waszizu, pięknego i spokojnego Zamku Północnego, przybywa książę, który pod pozorem polowania przemieszcza swoje wojska na północ, by móc zaatakować odwiecznego wroga Inui. Asadzi jest zdania, że należy wykorzystać tę okoliczność: w nocy podkraść się do książęcych komnat, upić strażników zatrutą sake i zasztyletować władcę. Waszizu pod wpływem żony dokonuje więc straszliwego mordu. Na koniec Asadzi wkłada w dłonie pijanych strażników zakrwawioną włócznię, pozorując ich winę. Rankiem, gdy zbrodnia wychodzi na jaw, Waszizu morduje strażników, po czym publicznie zarzuca im zdradę i napaść na księcia. Z pałacu, w obawie przed Waszizu, umyka dostojnik samurajski Noriasu, który wieść o jego zdradzieckim czynie poniesie w świat.

Waszizu przybywa do bram Zamku Pajęcze Gniazdo jako strażnik ciała zamordowanego księcia. U bram wita go Miki, świadek przepowiedni zjawy. Waszizu popierany przez Mikiego obejmuje panowanie nad zamkiem i krajem. Asadzi popycha męża do kolejnej zbrodni. Wyjawia mu, że jest w ciąży, zatem nadszedł czas, żeby ich potomkowi zapewnić tron. Para książęca wysyła zabójców, by zgładzili Mikiego i jego syna.

Wieczorem nowy książę wydaje ucztę. Nękają go wyrzuty sumienia, zdradza przed gośćmi swój niepokój. Ma halucynacje, widzi wśród zaproszonych samurajów ducha zamordowanego Mikiego. Uczta kończy się przed czasem. Przybywa

Treść filmu *Tron we krwi*, c.d.

posłaniec, który u stóp Waszizu składa głowę Mikięgo i oznajmia, że syn zamordowanego zbiegł.

Dla zamku i całego kraju nastają złe czasy. Dowódcy Fortów odwracają się od księcia. Mówi się, że Noriasu trzyma z wojskami wroga – Inui. Czas klęski przychodzi, gdy Asadzi rodzi martwe dziecko, a następnie popada w obłąd. W somnambulistycznym transie nieustannie myje dłonie splamione krwią tylu morderstw. Do zamku przybywają kolejni posłańcy ze złymi wieściami. Forty Pierwszy i Drugi zostają oblężone, a następnie zdobyte. Na Zamek Pajęczce Gniazdo ciągną połączone siły wojsk wroga Inui i zbuntowanych samurajów Noriasu oraz syna Mikięgo, prawowitego następcy tronu. Waszizu w panice zwołuje naradę wojenną, ale odkrywa, że jest otoczony przez tchórzy, którym nie może ufać. W strugach deszczu przedziera się do Lasu Pajęczych Rąk, gdzie wzywa po raz wtóry upióra. Zjawia mu ostatnią przepowiednię: dopóki Las Pajęczych Rąk nie ruszy się i nie pojdzie pod zamek, dopóty Waszizu będzie niepokonany. Książę wraca do zamku i zdradza swoim wojskom tajemnicę.

Wojska sprzymierzone przeciwko Waszizu podchodzą pod zamek pod osłoną drzew przymocowanych do zbroi i koni. Obrońcy księcia wpadają w panikę, a następnie wybucha bunt. Waszizu ginie pod deszczem strzał własnych żołnierzy. Zamek Pajęczce Gniazdo zostaje zdobyty.

Film Kurosawy jako adaptacja Szekspirowskiego dramatu

W analizie adaptacji filmowej nie można nie odnieść się do pierwowzoru. W Wielkiej Brytanii tragedie Szekspira często traktowane były (i tak też wystawiane) jako dzieła narodowe. Kurosawa dokonał wielu odważnych zmian wobec oryginału, co w owym czasie (połowa XX w.) stanowiło niemałą rewolucję w ekranizowaniu Szekspira. Poprzez te zmiany reżyser podporządkował dzieło Szekspira swojej artystycznej wizji i niejako przełożył tragedię na język znaków typowych dla własnej kultury. Poszukajmy tych różnic.

Kurosawa przeniósł akcję z wysp brytyjskich na wyspy japońskie. Warto wiedzieć, że japońskie średniowiecze to okres kilku wieków walki rodów o prymat i władzę na wyspach. Szekspirowski Las Birnam jest w filmie mrocznym siedliskiem zła o niepokojącej nazwie Las Pajęczych Rąk. Wydarzenia rozgrywają się w Pałacu Północnym i w Zamku Pajęczce Gniazdo. Kurosawa zmienił także imiona bohaterów. Japoński Makbet jest samurajem zwanym Taketori Waszizu, a ubrana w kimono Lady Makbet to Asadzi Waszizu.

Rozbudowane u Szekspira dialogi i monologi Kurosawa skrócił do minimum. **Słowo zastąpił obrazem.** Zmienił rysunek psychologiczny postaci, motywacje

postępowania oraz wyeliminował niektóre wątki. Uczynił historię Makbeta bardziej narracyjną, zdarzeniową, a przez to – filmową. Jednocześnie nie zgubił tego, co u Szekspira stanowiło myśl przewodnią. *Tron we krwi* jest opowieścią o mechanizmie władzy, o zdradzie i zbrodni, która pociąga za sobą lawinę kolejnych, a ostatecznie prowadzi człowieka do zatracenia i moralnej klęski.

Las Pajęczych Rąk: wizja podświadomości

Akcja *Tronu we krwi* toczy się w tak odległych, niemal baśniowych miejscach, że tracą one swoją realność. Jak miejsca te wpływają na odczytanie przedstawianej historii? Jakie nowe treści wprowadzają do znanej Szekspirowskiej tragedii? Czy pomagają lepiej zrozumieć dramat bohatera?

Las Pajęczych Rąk, w którym gubią się dwaj samuraje, jest spowity we mgłę, pełen stosów ludzkich kości i powyginanych konarów stuletnich drzew. To złowrogie miejsce, w którym mieszka zjawa snująca przepowiednie. Lecz zanim Waszizu i Miki spotkają upiora, zanurzają się coraz bardziej w las, wędrując zgubnymi ścieżkami w głąb labiryntu. Ścieżki łączą się i rozwidlają jak pajęcza sieć.

Przypomnijmy, że las bywa interpretowany jako **symbol podświadomości** – mrocznej i niepoznanej sfery ludzkiej psychiki. Tu drzemia najgłębiej skrywane żądze i pragnienia, których spełnienie może doprowadzić do zguby. Kurosawa sugeruje, iż spotkanie ze zjawą mogło się zdarzyć w sferze snu. We śnie przecież ujawnia się nasza podświadomość. Samuraje wysłuchują niesamowitej przepowiedni. Gdy zjawa zniknie, długo jeszcze będą szukać drogi do zamku. Widzimy długą sekwencję, w której jeźdźcy błądzą we mgłę, jakby wychodzili z niebytu i powracali do realności. **Czuję, jakbym śnił** – powie Waszizu, gdy spoczną na chwilę u stóp odnalezionego wreszcie Zamku Pajęcze Gniazdo. Przepowiednia ujawniła najgłębiej skrywane pragnienie Waszizu – żądze władzy. To pragnienie pozostanie jednak aż do samego końca nieuświadomione.

Pałac Północny: krucha arkadia

Zjawa przepowiedziała bohaterowi szybkie zdobycie władzy. Waszizu najpierw obejmie panowanie nad Pałacem Północnym, potem zostanie panem Zamku Pajęcze Gniazdo. Te dwa miejsca ukazane są w filmie bardzo sugestywnie. Każdy z zamków niesie ze sobą zupełnie przeciwne znaczenia.

Pałac Północny, otoczony urodzajnymi polami, oświetlony promieniami dobrego słońca, jest miejscem, w którym Waszizu czuje się spełniony i szczęśliwy. To jego arkadia. Podobnie pogodny opis zamku znajdziemy u Szekspira w słowach Dunkana:

**Zamek ten w miejscu wdzięcznym położony
Powietrze jego przyjemnie napawa
I rzeźwi moje zmysły.**

(przeł. Józef Paszkowski)

Waszizu nie zazna jednak spokoju w tym arkadyjskim schronieniu. Tutaj wyjawia swojej żonie Asadzi treść przepowiedni leśnej zjawy. Zgodnie z tą przepowiednią, której pierwsza część już się spełniła, miałby wkrótce zostać panem Zamku Pajęczce Gniazdo. On sam uważa, że pragnienie zdobycia czegoś więcej niż to, co posiadał, jest absurdalne. **Lubię spokój mojej pozycji** – mówi. Jednak Asadzi podsuwa mu logiczne argumenty, które nie tylko motywują go do popełnienia zbrodni, ale wręcz uświadamiają mu (i widzom także), że nie ma innego wyjścia. Proctwo jest niczym kłątwa. Makbet musi wypełnić pisany mu los. Jeśli nie zabije księcia, ten – poznawszy przepowiednię – zrozumie, że Waszizu jest dla niego zagrożeniem, i sam go zamorduje. Asadzi twierdzi poza tym, że nie ma wojownika, który nie pragnąłby zostać panem Zamku Pajęczce Gniazdo. Jej mąż, który jest samurajem, także musi nosić w sobie to pragnienie.

Makbet cierpi

Makbet Kurosawy jest prostolinijny, ciągle broni się przed dokonaniem zbrodni, które są mu pisane. To przecież samuraj, postępujący według kodeksu *buszido*, którego podstawą jest lojalność i wierność przełożonemu i przyjaciołom. Tym okrutniej zapłaci Waszizu za złamanie praw, które do tej pory były dla niego święte.

Rysunek psychologiczny Szekspirowskiego Makbeta jest o wiele bardziej skomplikowany. Jego działanie jest precyzyjnie przemyślane. Podejmując decyzję o zbrodni, rozpoczyna wykalkulowaną, krwawą grę o zdobycie władzy, a potem o jej utrzymanie. Niemniej wyrzuty sumienia, lęk przed wyjawieniem zbrodni światu, cierpienie i udręka są tragicznym przeżyciem, które staje się udziałem i Makbeta Szekspira, i Makbeta Kurosawy. Obaj świadomi są swego występku i właśnie ta świadomość czyni ich los tragicznym. Ambicja miesza się z przerażeniem: okazuje się, że Makbet zdobywa władzę po to, by odkryć, że nie zdobył nic. Waszizu, obejmując tron Zamku Pajęczce Gniazdo, wkracza w strefę zła absolutnego, symbolizowanego tu przez pajaka (oryginalny japoński tytuł filmu brzmi właśnie *Pajęczczy zamek*). Film Kurosawy, mimo tylu zmian inscenizacyjnych, nadal więc pozostaje analizą moralnej klęski człowieka.

Makbet w teatrze *nō*

Kurosawa nie wnika zatem w psychologię postaci. Koncentruje się na ukazaniu emocji, jakie targają Waszizu i Asadzi w decydujących momentach. Dlatego też reżyser rezygnuje z rozbudowanych dialogów i monologów wewnętrznych.

Reżyser wielokrotnie wspominał, że idea teatru Szekspira jest zbieżna z ideą XIV-wiecznego teatru japońskiego. Angielski dramatopisarz ukazywał przecież gwałtowne namiętności i wielkie pasje, czyli to, co jest głównym tematem przedstawień teatru *nō*. Głębokie i przełomowe przeżycia przedstawia się tu symbolicznym gestem, mimiką i intonacją, a **symbolem charakteru postaci jest maska**.

Przyjrzymy się twarzy Asadzi w scenach kluczowych dla filmu – scenach rozmów filmowej Lady Makbet z mężem. Jej stylizowana, zastygła w skupieniu, jakby

porcelanowa twarz przypomina maskę teatru *nō*. W scenie przyjęcia na zamku książęcym, gdy zebrani goście czekają bezskutecznie na przybycie Mikiego nadworny aktor wykonuje rytualny taniec. Śpiewa o zdrajcy, który zbuntował się przeciwko swemu panu. Wtedy także widzimy Asadzi siedzącą w tradycyjnej japońskiej pozycji, jakby skamieniałą, z twarzą nieruchomą jak maska. Asadzi jest tutaj postacią zwaną *shite* – postacią działającą, demoniczną, duchem sprawczym. Waszizu – tylko narzędziem zbrodni. To za namową żony Waszizu podejmuje się pierwszej i kolejnych zbrodni.

Sposób filmowania i komponowania postaci Asadzi również jest specyficzny. Czasem widzimy w kadrze tylko fragment jej postaci. Często słyszymy jej głos, ale oglądamy jedynie reakcje Waszizu, który rozważa jej argumentację. Asadzi wydaje się projekcją ciemnej, nieświadomionej strony osobowości swojego męża. Można zatem powiedzieć, że **Makbeta w filmie Kurosawy tworzą dwie postaci**: Waszizu, który uosabia sferę świadomości bohatera, oraz Asadzi – jego ciemna i dążąca do zła podświadomość.

teatr *nō*

Teatr *nō* to jedna z trzech odmian klasycznego teatru japońskiego. Rozwiniął się w XIII i XIV w. z tańców ludowych. Gra aktorska, muzyka i taniec dominują tu nad słowem. Aktorzy biorący udział w widowisku wyrażają uczucia i myśli za pomocą tańca i gestu. Przedstawienia są pełne powagi i dramatyzmu. Odpowiednio modulowany głos oraz teatralne ruchy ciała mają służyć przekazaniu emocji. Aktorzy noszą maski (*omote*) symbolizujące poszczególne cechy charakteru. W przedstawieniach występuje dwoje głównych bohaterów: niespokojny duch zwany *shite* oraz osoba postronna *waki*. Wydarzeniom na scenie przygląda się chór, który swoim śpiewem dodaje widowisku dramatyzmu i pogłębia emocje przeżywane przez postacie i widzów.